

Gazi Üniversitesi
Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî
Araştırma Merkezi

Türk Kültürü ve
HACI BEKTAŞ VELÎ
Araştırma Dergisi

Turkish Culture
and
Hacı Bektash Velî
Research Quarterly

Güz | 2009/51
Autumn

TARİHİ VERİLERLE KARAMANLI ORTODOKS TÜRKLER

KARAMANIAN ORTHODOX TURKS ON HISTORICAL DATAS

Yonca ANZERLİOĞLU¹

ÖZET

Tarih boyunca geniş bir coğrafyada hüküm süren Türkler arasında eşine az rastlanır bir hoşgörü ortamında Budizm, Maniheizm, Yahudilik, Müslümanlık ve Hıristiyanlık gibi farklı inançlar varlıklarını devam ettirebilmiştir. Bu bağlamda, Hıristiyanlığın, özellikle de doğu Hıristiyanlığının, İç Asya'ya ulaştığı ve Nasturi kilisesinin Türkler arasında kabul gördüğü ve hatta Horasan'dan bir Türkün bir süre bu kilisenin patrikliği yaptı ve bugün kabul edilen bir tarihi gerçektir (1281-1317). Bunun dışında Karadeniz'in kuzeyi ve oradan da Balkanlara ulaşan Türkler arasında da Bizans Kilisesi'nin belirli bir misyon yürüttüğü ve bu misyon sonucunda da Ortodoksluk inancının anılan coğrafyada yaşamaya başlayan ve Bizans için önemli bir problem haline gelen Hunlar, Bulgarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kuman-Kıpçaklar arasında kabul gördüğü de bilinmektedir. Bizans kilisesinin bu misyonu çerçevesinde Hıristiyanlığın yayılması Kilise açısından önemli olduğu kadar Bizans devlet siyaseti açısından da ayrı bir öneme sahip olmuştur. Balkanlardaki Türk varlığının Bizans açısından bir tehlike oluşturması karşısında Türk topluluklarını birbirine karşı kullanan Bizans devleti yine bu siyaset çerçevesinde Türk topluluklarına mensup Hıristiyan olan birçok Türkü, Bizans ordusunda hizmete aldığı ve Anadolu topraklarına özellikle de Kapadokya bölgesine yerleştirdiği bilinmektedir. Bu çerçevede 1071 Malazgirt Savaşı ve sonrasında Miryakefalon Savaşı sırasında Bizans ordusunda görev yapmış binlerce Türkten Bizans tarih yazıcılarının bahsettiği de bilinmektedir.

Benzer şekilde, Bizans Kilisesinin Türk topluluklarına yönelik misyonu kadar Roma Katolik kilisesinin de benzer bir misyon yürüttüğü de bilinen bir diğer gerçektir. Bu bağlamda, 14.yy. başlarına ait olan Codex Cumanicus adlı eser bunun önemli verilerinden birisidir. Sonuçta, gerek Roma Katolik kilisesi gerek Bizans kilisesi gerekse Nasturi kilisesi faaliyetleri sonucu Hıristiyanlık mezhepleri Türkler arasında yayılma imkanı bulmuştur denilebilir. Tüm bu gerçekler çerçevesinde; Osmanlı idaresi altında yaşamış ve var olan millet sistemi dahilinde Ortodoksluğu benimsemiş diğer tüm topluluklar gibi Rum milleti kategorisine dahil edilen Karamanlılar da bu tarihi gerçekliğin bir parçası mıdır? Onlar, Türk yönetiminin baskıları sonucu inançlarını terk etmektense dillerini terk etmeyi tercih ederek Rumcadan vazgeçen ve Türkçe konuşmak zorunda kalan Hıristiyan Rumlar mı, yoksa Hıristiyanlığı kabul eden Türkler midir?

Bizans kilisesinin misyonu sonucu Balkanlar'daki Türkler'in Ortodoksluğu benimsediği şekilde acaba Anadolu'daki Türklerden de bu inancı benimseyenler olmuş mudur? Osmanlı idaresi sonrasında yeni Türk devletinin Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından önce Yunanistan ile imzaladığı Türk-Yunan Ahali Mübadelesi antlaşması çerçevesinde Yunanistan'da yaşayan batı Trakya hariç, Müslümanlar Türkiye'ye, Türkiye'de yaşayan

¹ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

İstanbul hariç, Rumlar Yunanistan'a zorunlu olarak göç ettirilirken Anadolu'daki milli Mücadeleye Papa Eftim önderliğinde destek olmuş Fener Rum Patrikhanesinden bağımsızlığını ilan ederek Kayseri'de bir Türk Ortodoks kilisesi kurarak ve Anadolu'da Ortodoksluk Sedası adıyla bir de gazete çıkararak Türklüklerini dile getirmeye çalışan Karamanlı Ortodokslar gerçekten Türk dünyasının bir parçası mıdır?

Zihinleri meşgul eden bu meseleden hareketle bu makalede, adı geçen Karamanlı Ortodoksların tarihi süreçteki izleri tarihi veriler ışığında ve 2000 yılında Yunanistan'da yapılan saha çalışmasında elde edilen veriler çerçevesinde incelenmeye çalışılmaktadır. Sonuç olarak konuştukları duru Türkçeleri, sahip oldukları adet, gelenek ve görenekleri dışında bugün Gagauz Türklerinin Anadolu Türklüğü ile bağlantısının açıklanmasında önemli bir tarihi gerçek olarak İzzeddin Keykavus'un kardeşi ile yaşadığı taht mücadelesi sonrası Bizans devletine sığınmasını takiben ortaya çıkan gelişmelerle paralel bir biçimde Bizans ordusunda hizmet eden binlerce Uz, Kuman, Peçenek Türkü yanında ayrı bir askerî birim olarak Bizans ordusu bünyesinde önemli bir yere sahip olan Türkopollerin Anadolu Türkmenleri oldukları, Karamanlı ismi ile anılan Bizans ordusunda görev yapan Türklerin olduğu bugün Yunan ve batı kaynaklı birçok bilimsel eserde zikredilmektedir. Bunu destekleyecek şekilde Osmanlı Şer'îye Sicilleri ve Tapu Tahrir Defterleri de incelendiği takdirde Anadolu'nun farklı noktalarında birçok yerleşim biriminde yaşamakta olan Müslüman Türklerde dahi rastlanmayacak oranda öz Türkçe isimler taşıyan Ortodoks nüfusun varlığı ile karşılaşılacaktır. Bu bağlamda, özellikle Karamanoğulları Beyliği'nin hüküm sürdüğü orta Anadolu ve yine benzer şekilde güney Marmara bölgesi oldukça dikkat çekici bir özelliğe sahiptir denilebilir. Dolayısıyla, bugün artık eldeki tarihî veriler göstermektedir ki, bir zamanlar kendi gazeteleri ve kiliseleri ile Türk olduklarını tüm dünyaya ilan etmelerine rağmen zorunlu bir biçimde Yunanistan'a gönderilmiş olsalar da hiçbir zaman Yunan toplumu içinde benimsenemeyen ve sürekli Türkospori yani Türk tohumu olarak isimlendirilen Karamanlı Ortodokslar geniş Türk inanç hoşgörü coğrafyasının bir parçasıdır.

Anahtar Kelimeler: Karamanlılar, Ortodoksluk, Papa Eftim, Hıristiyan Türkler, Türkopoller.

ABSTRACT

In the past, Budhism, Maniheim, Jewish, Christianity and Islam could spread among the Turkish people from the inner Asia towards the Balkans. In this manner, It is known that the Nestorianity could reach Asia and the some Turkish people accepted the Nestorian Christianity and also a Turk from Horasan became the patriarch of the Nestorian Church for a time(1281-1317). Beside that, it is also known that Turks like Huns, Bulgarians, Pecheneks, Uzes and Cuman-Kıpçaks living in the North of Black Sea and in Balkans were in the interest of Byzantine Church. With the misson of this Church some Turkish people mentioned above accepted Orthodox Christianity. This was an important event for the Orthodox Church in the missionary manner but it was important in administrative manner for Byzantine Empire too. The emergence of Turks in Balkan regions created serious problems for the Byzantine Empire. So, the Byzantines first tried to use one Turkish group against the other. In time, these Turks became a member of Byzantine army too. But before enrolling in the army, they must convert to Christianity. Because it was the prerequisite of enrolling in Byzantine army. So, they accepted Christianity and then enrolled in Byzantine army. Later, they were settled particularly at the border lands of Byzantine

Empire in Anatolia, against first Arabs and Persians and then to the Turks coming from the east. In this manner, it is wellknown that there were Turkish soldiers in Byzantine army at Malazgirt Battle in 1071 and later in Mryakefalon Battle took place between Byzantine and Seljuks. The Byzantine Chronicals gives some details about these Turks enrolled in Byzantine army.

Beside the mission of Byzantine Church, because of the missionary activities of Roman Church, the Catholic Christianity was accepted by some Turks living especially at the North of Black Sea. The Codex Cumanicus is an important historical data for Catholic missionary towards these Christian Turks. So, because of the missionary movements of Roman Catholic Church, Byzantine Orthodox Church and Nestorian church, the Christianity could spread among Turkish people living in an area stretched from the inner Asia to Balkans.

In this perspective, there was a Christian group in Anatolia called Karamanians under the reign of Ottoman Empire. They were the members of Greek Orthodox Church. They lived particularly in the inner part of Anatolia, in Cappadocia which had been the border between Byzantine and its enemies coming from the east like Arabs and Turks, and in some other regions of Anatolia. Though they were Orthodox Christians and the members of Greek Orthodox Church in Istanbul, they did not speak Greek, even not knew any Greek word. Instead they spoke Turkish and prayed in Turkish. Their names were genuine Turkish names, different even from Muslim Turks Who, in many times, had Arabic or Persian names. Beside that, their customs and rituals were the same as their Muslim neighbours .

The question that Who the Karamanian Christians are has been an important subject of history. There are two thesis about their origins. One of them is that the Karamanian Christians were Greek people of Anatolia, because of the pressure of Turkish administration, they forgot their mother tongue and begun to speak Turkish. Beside that, the trade relations between Muslim and Christians motivated them to speak Turkish too. The other thesis is that they were the Christian Turks.

In this context, there are some questions: Was there any relation between Karamanians and the Christian Turks enrolled in Byzantine army and settled at the Byzantine frontiers against Arabs, Persian and Turks? Or were there any Turks converted to Christianity in Anatolia? Who were the Karamanians? Why did they declare their independence from the Greek Orthodox Church and establish an independent church in Kayseri under the leadership of Papa Eftim and denounce the Greek invasion of Anatolia during the Turkish National Struggle period? Why did they publish a newspaper named the 'voice of the Orthodoxy in Anatolia' (Anadolu'da Ortodoksluk Sadası)and declare that they were not Greeks but Turks. And Why did they support wholeheartedly the Turkish National Government in Ankara?

It is known that the Gagauzes are the Christian Turks and that there is a link between Gagauzes and Anatolian Turks. The developments took place after the throne conflict between İzzeddin Keykaus and his brother Kılıçarslan II, explained this relation clearly. If so, Is it possible to think that Karamanians with their Turkish language, names, customs and rituals, are also the Christian Turks? Because it is known that beside the Turkish soldiers coming from the North of Byzantine Empire like Bulgarians, Pecheneks, Uzes and Cumans, there was a group of soldiers in Byzantine army under the name of "Turcopolis"

who were the real Turcomans of Anatolia. They, like the other Turks, first converted to Orthodox Christianity and then enrolled in the Byzantine army. It is well known that the Turcopols were an important part of Byzantine army particularly in 13th and 14th centuries.

The historical sources of Ottoman Empire like Ottoman Şerîye Sicilleri and Tapu Tahrir Defterleri pointed out that there was an undinaible Christian population with Turkish names in many parts of Anatolia, especially in the lands where Karamanoğulları ruled before the Ottomans in inner and the sothern part of Anatolia too.

Today, Karamanians are living in Greece. They sent to Greece according to the population exchange agreement signed between Turkey and Greece during the Lousanne Conference in 1923. According to this agreement the Muslim population of Greece except the western Trace sent to Turkey and the Orthodox population of Turkey, except Istanbul, sent to Greece. Though they were sent to Greece and living there today, they have been never accepted as Greek with their Turkish language, names and customs. They called always "Turkospori", Turkish descendants, in Greek society.

So, in this article, it is tried to evaluate the Karamanian Orthodoxes under the light of datas of fieldwork performed in Greece in 2000 and of the datas in historical sources and it can be pointed out clearly that the Karamanian Christian peoples are not the Greeks lost their mother tongue but they were the Christian Turcomans of Anatolia.

Key Words: Karamanians, Papa Eftim, Orthodox Christianity, Christian Turks, Turcopols.

Tarihî Verilerle Karamanlı Ortodoks Türkler

Giriş

Lozan görüşmelerinin devam ettiği dönemde 1923 yılı Ocak ayında Türkiye ile Yunanistan arasında imzalanan Türk-Yunan Ahali Mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol gereği Batı Trakya hariç olmak üzere Yunanistan'da yaşayan Yunan uyruklu Müslümanlar ile İstanbul hariç, Türkiye'de yaşayan Türk uyruklu Rum Ortodoksların karşılıklı mübadeleye tabi tutulmasına karar verilmiştir. Bu bağlamda, Yunanistan'da yaşayan Müslümanlarla Anadolu'da yaşayan tüm Ortodokslar karşılıklı göç etmek zorunda kalmıştır.

Bu göçün tüm Milli Mücadele dönemi boyunca Yunan ordusunun ilerleyişine destek olan Rum Ortodoksları kapsamı dışında, onların tam tersi bir tavır takınıp Anadolu'nun işgaline ve Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin Anadolu'da girişmiş olduğu Osmanlı ve daha sonrasındaki dönemde de Ankara hükümeti karşıtı faaliyetlerine karşı gelerek Ankara hükümetinin yanında yer alan ve kendilerine son dönemde kurmuş oldukları Anadolu Türk Ortodoks Patrikhanesi çatısı altında toplanarak *Türk Ortodokslar* diyen *Karamanlı Ortodoksları* da kapsamıştır.

Yukarıda belirtildiği gibi Milli Mücadelenin son döneminde kendilerini açık bir biçimde *Türk Ortodoks* olarak adlandıran ve tarihi süreçte ise Ortodoks

Rum toplumu içerisinde ayrı bir kimlikle *Zımmiyan-ı Karaman* veya *Karaman-yan* olarak adlandırılan bu topluluk üyelerinin kim oldukları bugüne kadar tartışılan bir konu olmuştur. Bu makalede Karamanlı Ortodoksların tarihî süreçteki izleri eldeki veriler ışığında incelenmeye çalışılacaktır.

Din ve Dil

Osmanlı idaresi altında dinin esas alındığı Millet sistemi dahilinde Ortodoks milleti bünyesine dahil edilen Karamanlıların, tüm diğer topluluklar gibi, toplumsal bilinçlerinin en temel unsurunu dinleri oluşturmuştur. İçinde yaşamış oldukları topluma bakıldığında dinleri onları diğerlerinden ayıran önemli bir özellikleriydi. Ancak, bu özellikleri kadar, onlara hitaben kaleme alınan Yunan alfabesiyle Türkçe yazılan ve literatürde *Karamanlıca* eserler olarak ayrı bir isimlendirmeye tabi tutulan eserlerin hitapları ve bunun dışında en önemli özellikleri olarak eserlerin dili dikkat çekmektedir. Karamanlıca eserlerde *Hıristiyanlar* veya *Anadolu Hıristiyanları*, *Ortodoks Hıristiyanlar*, *kardeş Hıristiyanlar* ve *dındaş* olarak hitap edilmiştir (Balta 1990: 82) ve onlara hitaben yazılan bu kitaplar Yunanca değil, Türkçedir.

Osmanlı idaresi altında kimliği belirleyici etkenin din olması yanında Patrikhanenin de anlayışına göre din ve soy arasında bağ olduğu inancı karşısında din temelli hitapların ön plana çıkması doğal olarak kabul edilebilir. 19. ve 20. yüzyıllarda ulus-devletlerin oluşum sürecinde, Fener Rum Ortodoks Patrikhanesinin tüm çabalarına rağmen, bu insanların kendilerini birer Yunanlı olarak ifadelendirmedikleri de dikkat çekicidir.

Yunanistan bir Karamanlı için vatan ya da memleket diyebileceği bir yer değildir. Onun için vatan, memleket Anadolu'dur. *Elines-Yunan* sözcüğü Yunanlıların konuştukları dili nitelemek için kullanılan bir tabirdir. Tüm bunlar bir yana, kendileri de Yunanca konuşmamaktadır ve Yunanlı değildir, Onlar *Anadolu Rum*'udur. Konuştuğu dil ise *yavan Türkçedir*, *sade Türkçedir* (Balta 1990: 84).

Diğer taraftan ise inanç olarak onlar Yunanistan ile aynı dini paylaşmakta olup Ortodoks kilisesine mensupturlar. Resmiyette Yunanlılarla aynı dini paylaşıp Ortodoks kilisesi mensubu olsalar da, bu onların Yunan ulusal bilinci taşıdıkları anlamına gelmemiştir. Çünkü, 19. yüzyıl boyunca var olan milliyetçilik hareketleri ile Patrikhanenin Yunanistan destekli faaliyetleri çerçevesinde kendilerinin aslen Yunan etnik kimliğine sahip oldukları propagandaları¹ karşısında çok az Karamanlı olumlu cevap vermiştir. Büyük oranda

¹ Karamanlı Ortodokslar ile ilgili detaylı bilgi için bakınız: (Anzerlioğlu 2003; Agustinos 1997).

Yunanistan'daki olaylara karşı sessiz ve hatta ilgisiz kalarak Yunanistan'ın istediği olumlu yaklaşımı göstermemiştir (Benlisoy ve Benlisoy 2000: 83-84).

Karamanlılar inanç olarak Yunanlılarla aynı kiliseye mensup olup Ortodoks inancının gereği sahip oldukları değerler dışında Yunanlı Ortodokslarla fazla bir benzerlikleri olmayıp din dışında, sosyo-kültürel yapıları çerçevesinde daha çok Müslüman Türk komşularıyla ciddi benzerlikler göstermektedirler. Bu durum ise, Karamanlıların zihinlerinde kaçınılmaz olarak bir ikileme sebep olmuştur. Bu ikilemin en çarpıcı unsurunu da dil oluşturmuştur denilebilir. İnanç olarak Ortodoks olup konuştukları dil açısından Müslüman Türklerle aynı kategoride yer almalarının yaratmış olduğu ikilem şu dizelerde açıkça görülebilmektedir:

Gerçi Rum isek de Rumca bilmez Türkçe söyleriz

Ne Türkçe yazar okuruz ne de Rumca söyleriz

Öyle bir mahludi hattı tarikatimiz vardır

Hurufumuz Yonanice Türkçe meram eyleriz(Şakiroğlu 1974: 761).

Dil, toplumların sahip oldukları kültürlerinin sürekliliğini sağlayan en temel öge durumundadır. Dolayısıyla, toplumların tüm kültürel varlıklarının kuşaklar arası aktarımında önemli bir yere sahiptir. Bu açıdan bakıldığında, bugün hayatta olan birinci kuşak yanında ikinci kuşak Karamanlı mübadillerin arasında Türkçe'nin korunduğu açık bir biçimde belirtilebilir². Geçmişte Osmanlı idaresi altında Karamanlıların yoğun olarak yaşadıkları coğrafi alan, ve aynı zamanda Osmanlı karşısında kuvvetli bir Türkmen beyliği olarak uzun süre mücadele etmiş olan Karamanoğullarının hüküm sürdüğü, Orta Anadolu'nun esas alınarak yapılan incelemelerde ortaya ilginç sonuçlar çıkmıştır. Bu bağlamda, Türkçe konuşan Ortodoks nüfusun yoğun olduğu bu bölgede Rumca konuşan köylerin de var olması dikkat çekici bir durum yaratmaktadır. Şöyle ki, Orta Anadolu'da toplam 81 cemaat içerisinde Türkçe konuşan Ortodoks cemaat sayısı 49 iken Rumca konuşanlar sadece 32 cemaatten oluşmaktaydı. İç batı Anadolu'da ise mevcut 19 yerleşim biriminden 14'ü Türkçe, 5'i Rumca, Antalya ve civarında var olan 6 yerleşim biriminin tamamı ise Türkçe konuşan Ortodokslardan oluşmaktaydı (Dawkins 1916: 10-38; Paschalidis ve Aleksandris t.y.: 20).

² 2000 yılı Eylül ve Ekim aylarında Yunanistan'ın farklı şehir ve köylerinde Karamanlı mübadillerle yapılan mülakatlar.

Bu verilere dayanarak Türkçe konuşan Ortodoks nüfusun varlığını Müslümanlarla bir arada yaşamaya, ticari ilişkiye veya baskıya dayandırarak açıklamak pek mümkün görünmemektedir. Eğer Türkçe konuşan Ortodokslar açısından çevrelerindeki yoğun Müslüman nüfus sosyal yaşamın gereklerini yerini getirmede bir baskı oluşturuyorsa bu baskının tüm Ortodoks nüfusa sahip köyler üzerinde hissedilmesi gerekmektedir. Oysa verilere göre durum hiç de bu şekilde değildir.

Diğer taraftan, 2000 yılında Yunanistan’da yapılan saha çalışması bugün dahi Yunanistan’da yaşamakta olan Karamanlılar arasında Türkçe’nin varlığını devam ettirmekte olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuştur. Yunanistan’ın farklı yerleşim birimlerinde mülakatlar yapılan Karamanlıların mübadele öncesi Anadolu’daki köylerinde konuşulan dil ile ilgili olarak verdikleri bilgiler önemli bir veridir. Bu bağlamda, Yunanistan’da Karditsa’ya bağlı Kapadokiko köyü sakinlerinin günlük yaşamlarında kendi aralarında Türkçeyi devam ettirmeleri ve genç kuşaklara *bizim dilimiz* dedikleri Türkçeyi öğretmeye çalışmaları önemli bir örnek oluşturmaktadır³. Köy halkının mübadele öncesi yaşadığı yer olan Kayseri’ye bağlı Çukur Köyü, Müslüman ve Ortodoks mahallelerinden oluşan karışık bir köydür. Bu köyden 78 yaşındaki Maria Sütöğlü köylerinde konuşulan dil ile ilgili şunları söylemektedir: “*Türkçe konuşuyorlardı. Buraya gelincik de Türkçe konuşuyorduk. Urumca bilen yok idi. Çocuklarımız bilmiyordu Urumca. Yasak ettiler bizim dilimizi mektepte*”.⁴ Karışık bir köy olarak Çukur örneği bir tarafa bırakılarak nüfus yapısı olarak sadece Ortodokslardan oluşan Kayseri’ye bağlı Taşlık köyüne bakıldığında ise konuşulan dil ile ilgili Serafim Papadopoulos: “*...Urumcayı burda öğrendiler*” demektedir. Serafim Papadopoulos’un ağabeyi Mihail Papadopoulos ise köyün durumunu şu şekilde açıklamaktaydı: “*vardı 185 hane. Alayı da Rumudu, Türk yoğudu*” demekte ve köylerine yakın bir mesafede Müslüman köyü de bulunmadığını belirtmekteydi⁵. 88 yaşındaki Sultan Çiçekoğlu ise köyde yine “*Türkçe... Urumca kim biliyor... Türkçe...*” konuşulurdu derken başka bir konuya dikkat çekmekte ve kilisede ibadet ederken de : “*Türkçe, Türkçe okurlardı*”⁶ diyerek konuşma dili yanında ibadet dili olarak da Türkçenin kullanıldığına vurgu yapmaktaydı.

³ Ekim 2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köy sakinleriyle yapılan mülakatlar.

⁴ Maria Sütöğlü ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko’da yapılan mülakat.

⁵ Serafim Papadopoulos ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat; Mihail Papadopoulos ile 6.10.2000 tarihinde Agios Konstantinos köyünde yapılan mülakat.

⁶ Sultan Çiçekoğlu ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi köyünde yapılan mülakat.

Ürgüp'e bağlı, iki Müslüman köy arasındaki Potamya-Başköy ve Mele-kopi-Derinkuyu köyleri ise nüfus yapısı itibarıyla sadece Ortodoks nüfus barındıran iki köy olup günlük konuşma dili Rumcadır. Potamya-Başköy'de konuşulan dil ile ilgili 84 yaşındaki Suzanna Evyenidou evde Rumca konuşulduğunu, halı dokumacılığına dayanan ticari ilişkilerini yürütürken de Türklerle Türkçe konuştuklarını belirtmektedir⁷. Yine, Ekaterini Evyenidou'da köyde Rumca konuşulduğunu, köy halkının Türkçeyi de anladıklarını, gerektiğinde de konuşabildiklerini dile getirmektedir. Evyenidou'nun evde Rumca konuşulduğunu belirtmesi bir tarafa, konuşması sırasında ilginç bir noktaya da temas etmiştir. Evyenidou'nun annesi gece yatmadan önce şu duayı etmektedir:

*“Anam söyledi: Aman Panaiyam, tatlı panaiyam sağdan sola yokla panaiyam. Yoklayasında bekleyesin. Hristos efendinin kilitleri başıma yastık. Yattım sağıma döndüm soluma melekler şahad olsun datlı canıma, gümüş dinime, altın imanıma. Ben de proskinis (?) edeyim gideyim mekanıma”*⁸.

Bu duanın “Yattım sağıma, döndüm soluma şahit olsun melekler dinime imanıma eşhedüenlailaheillallah ve eşhedüennamuhammedünresulallah” şeklindeki Müslüman Türkler tarafından edilen duaya benzerliğine burada dikkat çekmek gerekmektedir. Rumca konuşulan bir köyde gece dua ederken Türkçe bir dua edilmesinin sebebi anılan kişinin Rumca konuşan bir aileye gelin giden ana dili Türkçe olan bir kişi olması ihtimalini akla getirirken, diğer taraftan köyün Anadolu'ya Rum kültürünün nüfuz ettirilmesi ve özellikle Türkçe konuşan Ortodoksların asıl kökeninin Yunanlı olup yeniden Helenleştirilebilmeleri adına açılan Rum okullarının en önemlisi denilebilecek bir yer olarak Sinasos'a (Mustafa Paşa) yakın olmasının köydeki Rumca kullanımına etkisinin olup olmadığı da diğer bir ihtimal olarak değerlendirilebilecek bir durum denilebilir.

Evlerinde ve köyde konuşulan dil ile ilgili olarak başka bir örneği Yunanistan'da Selanik şehrinde yaşayan 55 yaşındaki bir mübadil Chrisula Oikonomidou oluşturmaktadır. Oikonomidou'nun anne ve babası mübadele öncesi Niğde'nin Ovacık köyünde yaşamaktaydılar. Köylerinin Müslümanlarla karışık olup köyde Türkçe konuşulduğunu belirten Oikonomidou, evlerinde ise sadece dedesinin Türkçe konuştuğunu diğer aile üyelerinin Rumca konuştuğunu belirtmektedir.⁹

⁷ Suzanna Evyenidou ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

⁸ Ekaterini Evyenidou ile 4.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

⁹ Chrisula Oikonomidou ile 28.9.2000 tarihinde Selanik'te yapılan mülakat.

Bu şekilde yukarıda verilen örnekleri çoğaltmak mümkündür. Burada dikkat edilmesi gereken nokta karışık bir köyde Türkçe konuşulması normal kabul edilebilecekken insanların kendi evleri içinde Rumca konuşmaları, gerektiğinde Türkçe kullanmaları gibi sadece Ortodoks nüfus barındıran, Müslüman köylerle teması bulunmayan köylerde sadece Türkçe konuşuluyor olması Türk yönetiminin baskısı yada hayat şartlarının gereği ile açıklanamaz bir durum ortaya koymaktadır.

Tarihî Verilerde Karamanlî Ortodokslar

Genelde tarihte Ortodoks Karamanlî isimlendirmesine ilk olarak 16. yüzyıl seyyahlarından Alman Hans Dernschwam'ın eserinde rastlandığı üzerinde durulmaktadır. İstanbul ve Anadolu'yu dolaşan Dernschwam'a göre Karamandan gelerek İstanbul'da Yedi kule'de bir mahallede oturan ve Karamanos denilen Ortodoks Hristiyan bu topluluğu İstanbul'a getiren Sultan I. Selim'dir. Sultanın emriyle İstanbul'a getirilen bu insanlar sadece Türkçe konuşmaktadırlar (Dernschwam1992: 78). Evangelios Misailidis ise Karamanlî adının Karamandan geldiğinin altını çizmekte ve bu isimlendirmenin Sultan Murat Han döneminden itibaren varolup İstanbul'un Karamanından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Misailidis'e göre Anadolu'dan İstanbul'a gelen ve büyük Karaman ve küçük Karaman olarak adlandırılan mahallelerde yaşayan inşaat ustası ve amelelerin devletin veya kişiye ait binaların inşası sırasında çağrılmalarına bağlı olarak Karamanlî adı ortaya çıkmıştır (Anhegger 1979-1980: 19; Ekincikli 1998: 124).

Diğer taraftan, Türkçe konuşan Ortodokslarla ilgili olarak bir diğer tarihi bilgiye Dernshwam'dan tam bir yüzyıl önce, 15. yüzyılda batı kilise tarihine ait bir raporda rastlamak mümkündür. 1437 yılında Basle Konsili'ne sunulan Latince raporda *Türk kafirlerin* kıyafetlerini giyen din adamlarının, piskoposların ve başpiskoposların Anadolu'da değişik yerlerde dolaştıklarına, Türkçe konuştuklarına ve ibadet sırasında vaazın Türkçe verildiğine dikkat çekilmekteydi (Vryonis 1971: 452-453).

15 ve 16. yüzyıllara ait bu bilgilerin ötesinde, adı geçen topluluk ile ilgili tarihî veriler bugün artık bu yüzyılların da gerisine götürülebilmekte ve Karamanlî isimlendirmesine 13. yüzyılda da rastlandığı anlaşılmaktadır. İstanbul'un Latin hakimiyeti altında bulunduğu bu yüzyılda Edirne'ye düzenlenen bir saldırıya ait bilgilere yer verilen *Essai de Chronographie Byzantine pour Servir à l'examen des annales du Byzantine Empire et particulièrement des Chronographes Slavons* adlı eserde Ulahya ve *Karamanie* krallarının Edirne'yi 1205 yılında kuşatmasına ve 120.000 kişilik Bulgar, Kuman ve Ulah'tan oluşan bu

ordunun Latinleri yenilgiye uğratıp krallarını esir aldıklarına dikkat çekilmektedir. Yine aynı eserde 1304 yılında Anadolu'da Alaşehir'in (Filedefiya) Türkler tarafından kuşatılması sırasında kuşatmaya takviye kuvvetlerin gelmesini engellemek amacıyla Bizans hizmetinde bulunan Alişir ve emrindeki Karamanlılardan bahsedilmektedir. Burada adından bahsedilen Alişir, Bizans hizmetindeki binlerce Peçenek, Uz, Kuman Türkü yanında Bizans'a hizmet etmiş Anadolu Türklerinden birisidir ve emrinde kendilerine *Karamanlılar* denilen askerleri bulunmaktadır (Muralt t.y.: 8, 285).

Bizans devleti bünyesindeki bu Türk varlığının kökenlerine bakılacak olursa ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Aslında tarihî süreçte Hıristiyanlık misyon geleneği çerçevesinde gerek Roma Katolik kilisesi gerekse Bizans kilisesi misyonu sonucu Hıristiyanlığı kabul eden Türklerin olduğu bugün bilinmektedir. Yine bu bağlamda Ortodoks dünyasında yaşanan Kristolojik tartışmalar sonucu afroz edilen İstanbul patriği Nestorius'un adıyla anılan Nasturi kilisesi İç Asya'ya kadar uzanan bir etki sahasına sahip olmuş hatta bir Türk, kiliseye bir süreliğine patriklik de yapmıştır (Anzerlioğlu 1999: 121). Katolik kilisesinin özellikle Kuman-Kıpçaklara yönelik misyonu hakkında en önemli kaynaklarından birisini Codex Cumanicus'un oluşturduğu da bilinmektedir (Kurat 1972: 100-101).

Özellikle Bizans kilisesinin yürüttüğü misyon¹⁰ sonucu Karadenizin kuzeyi ve Balkanlara hakim olmaya başlayan Hun, Bulgar, Peçenek, Uz ve Kuman-Kıpçak Türklerinden Hıristiyanlığı benimseyenler olmuştur. Bizans kilisesinin bu misyonunun siyasi saha açısından da ayrı bir önemi olduğuna burada dikkat çekmekte fayda vardır. Bizans Devleti açısından Balkanlarda Türk varlığının ortaya çıkması bir tehdit oluşturmuş ve bu tehdit Bizans tarafından Türk boylarının birbirlerine karşı kullanılması dışında Hıristiyanlığı kabul etmeleri şartıyla Bizans'a asker olarak hizmet etmeleri ve yine bu hizmet dahilinde Bizans imparatorluk arazilerine ve özellikle sınır bölgesi olarak Anadolu'da Kapadokya bölgesine iskan edilmeleri sağlanarak bertaraf edilmeye çalışılmıştır. Bizans ordusunda hizmet eden Türklerin varlığına yönelik olarak özellikle 1071 Malazgirt Savaşı ve onu takiben Miryakefalos Savaşı Bizans tarih yazıcılarının eserlerinde de yer aldığı gibi önemli örnekler olarak tarihteki yerini almıştır denilebilir. Ancak, Bizans ordusunda hizmet eden ve imparatorluk topraklarına iskan edilen Türkler Balkanlardakilerle sınırlı kalmamıştır. Bu bağlamda, Anadolu Türklerinden de Bizans ordusunda görev yapanlar oldu-

¹⁰ Detaylı bilgi için bakınız: (Prokopios 1990: 51); (Muralt t.y.: 326); (Moravscik 1958: 26); (Rasonyi 1982: 135); (Kurat, 1972: 239).

ğu bilinmektedir. Hatta, Anadolu Türkleri diğer Türk boylarından ayrı olarak *Türkopoller* isimlendirmesi ile anılmışlar ve 13 ve 14. yüzyıllarda Bizans ordusunun standart birlikleri olarak Bizans tarihindeki yerlerini almışlardır¹¹.

Tüm bu tarihi verilerin dışında Selçuklu tarihinde Karamanlılar açısından önem arz eden tarihi bir olaydan ve ona bağlı gelişmelerden de kısa bir şekilde bahsetmek gerekmektedir. 13.yüzyılda Selçuklu Sultanlığı'nın Konya merkez olmak üzere batı kesimini idare eden Sultan İzzeddin Keykavus ile sultanlığın doğu kesimini idare eden kardeşi Rukneddin Kılıçarslan arasındaki taht mücadelesi 1259 yılında Sultan Keykavus'un, Bizans'a sığınması ile son bulmuştur. İşte bu tarihten sonra sultanı takip ile Anadolu Türklerinden aileleriyle birlikte Bizans topraklarına iskan edilenler olmuştur. İskan bölgesi, Gagauz Türkleri'nin yaşadıkları saha göz önüne alınırsa, ağırlıklı olarak Dobruca bölgesi olmuştur. Bizans'a hizmet gereği veya zaman içerisinde Müslümanlığın kaybedilerek Hıristiyanlığın kabulü ile bugünkü Gagauz Türkleri'nin kökenlerinin dayandığı, Peçenek, Uz ve Kuman Türkleri yanında, Anadolu Türkleri'nin arasında Selçuklu Sultanı Keykavus'a verdikleri destekle tanınan Karamanlıların var olup olmadıkları konusunda sanırız yukarıda anlatılan, özellikle Alaşehir olayındaki Karamanlılar önemli bir tarihî veri durumundadır denilebilir. Bundan sonra ise 14. yüzyılın başlarında, 1311 yılında Dobruca bölgesindeki Türklerden bazılarının Anadolu'ya geri döndükleri de bilinmektedir. İşte bu noktada, Anadolu'ya dönen Türkler arasında Hıristiyanların da olabileceği ihtimali gündeme gelmektedir (Witteck t.y.: 666). Bu konuda İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın Anadolu Beylikleri adlı eserini ve İrene Beldiceanu'nun Bitinya bölgesi gayrimüslim nüfusu üzerinde tahrir defterlerine dayanarak yapmış olduğu çalışmasını dikkatle incelemek gerekmektedir. Uzunçarşılı (1982: 96), Anadolu'ya dönen Dobrucalı Alevi Türkmenlerin Çanakkale-Balıkesir bölgesinde hüküm süren Karesi Beyliği topraklarına yerleştiğine dikkat çekerken, Beldiceanu (1997: 18) ise 15.yüzyılda aynı bölgeye ait tapu tahrir defterlerinde yazılı bulunan gayri Müslim nüfus arasındaki öz Türkçe isimli Ortodoksların yoğunluğu karşısında ve özellikle doğrudan Yüreğir ve Çepni isimleriyle anılan köylerde, Yüreğir'in tüm nüfusu ile Çepni köylülerinin yarısının Hıristiyan olarak belirtildiklerini, köylerde Grek Ortodoks takviminden isimlerle birlikte öz Türkçe isimlerin de yer aldığını vurgulamakta ve buna bağlı olarak da Hıristiyanlık inancını benimseyen bir Türk-Tatar topluluğunun

¹¹ Bizansa hizmetindeki Anadolu Türkleri, Türkopoller için bakınız: (Megali Elleniki Egkylopedia, 1933:, c.23); (Savvides 1993); (Ellinika, 1933: v.40, 325); (Brand 1989); (Anzerlioğlu, 2003: 79-95).

var olduğuna dikkat çekmektedir. Beldiceanu'nun bu tespitleri dışında, tüm Osmanlı imparatorluğu idaresi boyunca ağırlıklı olarak bir zamanlar Karamanloğullarının hüküm sürdüğü topraklarda, Orta Anadolu bölgesindeki bir çok şehre ait tapu tahrir defterinde de benzer bir durumla karşılaşılmaktadır. Nitekim, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Ankara, Tokat, Sivas gibi illerde yaşayan Ortodoks nüfus arasındaki Türkçe isim kullanımının yoğunluğu oldukça dikkat çekicidir. Bu konuda Sivas Sancağını esas alarak kişi adları üzerinde bir çalışma yapan Yılmaz Kurt, adı geçen sancağa bağlı olan Tokat Zile-Artıkabad yöresindeki gayri müslim nüfus arasında Türkçe isim yoğunluğuna dikkat çekerek (%50.7), bu durumun Türkçenin Ortodoks nüfus üzerindeki etkisiyle, ticarî ilişki zorunluluğuyla veya baskı ile açıklanamayacağını vurgulamaktadır (Kurt 1993: 233-239)¹². Yine, Ömer Lütfi Barkan (Ekim 1955-Temmuz 1956:13,19) Süleymaniye Camii ve imaretinin inşaatına ait mufassal muhasebe defterlerini incelerken karşılaştığı gayri müslim isimlerinin dikkat çekici bir biçimde öz Türkçe isimlerden oluştuğunu vurgulamaktadır.

Bu örneklerin dışında Osmanlı Şeriye sicilleri de incelendiğinde Ortodoks nüfus içinde benzer isimlerin yer aldığı görülecektir. Bugün Kayseri iline ait olan şer'îye sicilleri Erciyes Üniversitesi bünyesinde yer alan Kayseri Araştırmaları Merkezi (KAYTAM) bünyesinde yapılan tez çalışmalarıyla gün ışığına çıkarılmaya çalışılmaktadır. Adı geçen merkezde yer alan tezlerden bazıları tarafımızdan yeniden gözden geçirilmiş ve aşağıda yer verilen ilginç isimler tespit edilmiştir. 1609-1611 yıllarına ait Kayseri Şer'îye Sicilinde yer alan gayri müslimlerin taşıdığı Türkçe isimler arasında:

Tanrıverdi veled-i Timur, Yağmur, Sefer ve Altun (?), Beşe Balı ve Devlet ve Öksüz oğlu, Sinan veled-i Uğurlu, Meryem bint-i Beyler, Sultan, Şahin (?) veled-i Balı, Dede Balı veled-i Şahbalı, Küçük veled-i Tarşad(?), İbrahim veled-i İse Balı, Bulgar veled-i Mihal ve İne, Karaman ve Sultan ve Yovan, Murad ve Bayram, Beğli veled-i Todori, Dostum veled-i Karaca. Uğurlu veled-i Yardımcı. Erkilet nam Karyeden; Nurlu veled-i Sefer, Yovan veled-i Kel Murad. Umur veled-i Aydın, Kumrı veled-i Keşiş, Gülabi veled-i Kayser (Ertürk 1994: varak 50) isimlerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Diğer taraftan, bir gayri müslim ailenin üç kuşak boyunca taşıdıkları isimlerine bakıldığında "Kayseri'ye müzafatından İstefane nam karyeden Hüseyin bin Abdullah nam kimesne mahfil-i kazada *Mihail* veled-i *Saka* nam yetimin

¹² Konu ile ilgili daha geniş bilgi için bakınız. (Ongan 1958); (Önen 1959: sa.3-4); (Turgal, t.y.: c.4, sa.2).

vasi-i şer'isi olan *Anna Peşe* nam zimmiye üzerine tahrir-i dava edüp Kar-ye-i mezburede Tavlı tarlası demekle maruf ma'lümetü'l-hudud bir kıt'a tar- la dedem *Küçük* tarlası olup, *Küçük* mürd olup babam *Karlı*'ya kaldı. *Karlı* mürd olup bana kaldı. Şer'e sual olunmasın taleb ederim..... 1019/5 Nisan 1610" (Ertürk 1994: varak 50) denildiği görülmektedir. Babasının adı Abdullah olan Hüseyin (bin Abdullah) bir Hıristiyanken Müslüman olmuştur. Dedesi *Küçük*'ün ve babası *Karlı*'nın *mürd olmak* tabiriyle nitelenmesi bu kişilerin Hıristiyanlığına bir delil teşkil ederken, bu ailenin her ne kadar Hüseyin'in Müslüman olmadan önceki ismi belirtilmemişse de, dedesi ve babasının taşıdığı isimler oldukça ilgi çekici görünmektedir.

Şer'iyeye Sicilleri dışında Tapu tahrir defterleri de benzer örnekler içermektedir. Bu bağlamda, 16.yy. Tapu tahrir defterinde yer alan isimlere bakıldığında bugün Yunanistan'ın Kapodokiko köyünde yaşayan Karamanlıların Türkiye'deki yerleşim yerleri olan Çukur ilginç bir örnek oluşturmaktadır:

Karye-i *Çukur*'da: mahalle-i Kor: *Karlı veled-i Aydoğdu ve Hızır veled-i O (yani Karlı'nın oğlu Hızır), Yağmur veled-i Aydoğdu, Satılmış veled-i İneverdi ve Yardım birader-i O (yani Satılmış'ın kardeşi Yardım), Aydoğdu veled-i O (Yardım'ın oğlu Aydoğdu), Kademşah veled-i Aydoğdu, Ağabalı veled-i O, Emir veled-i Tutuk ve Yörük birader-i O (emir'in kardeşi Yörük), Ayurdı veled-i Yahşi ve Budak veled-i O ve Sefer veled-i O, mirerşah veled-i Uğurlu, Tekir veled-i O, Garip veled-i Ayurdı ve Durmuş birader-i o, Sefer veled-i Çalap-verdi ve Gökçe birader-i O ve Döğenci birader-i O, Sefer veled-i Küçük ve Mihail veled-i O, Hızır veled-i Küçük ve Yardım birader-i O, Kayser birader-i O, Yardım veled-i Karaca, Tanrıverdi veled-i Yörük ve İnebey birader-i O ve Yasef birader-i O ve Bahadır veled-i O, Tanrıverdi veled-i Yörük ve İnebey veled-i O, Aydığdu veled-i Seydi, Hızır veled-i Hızır ve Sefer veled-i O, Balıcan veled-i Hızır*(Kırpık 1997: 60-62) isimlerine rastlamak mümkündür.

Bu örneklerin sayısını artırmak mümkündür. Bu şekilde, özellikle Karamanlıların yoğun bir şekilde yaşadıkları yerlerdeki gayrimüslim nüfus arasında Türkçe isim kullanımının yoğunluğu kadar sahip oldukları adet, gelenek ve görenekleri ve bugün dahi dilimiz dedikleri Türkçeyi konuşmaları Karamanlıları Anadolu'da yaşamış olan Rum Ortodoks nüfustan ayıran en önemli özellikleridir. Ancak, geçmişte onları Rumlar'dan ayıran başta dilleri olmak üzere, tüm bu özellikleri kadar, yine onları büyük benzerlikler gösterdikleri Müslüman Türkler'den ayıran dinleri kimlikleri konusunda bazı Karamanlılar'ın hafızasında bir ikilem yaratmıştır denilebilir. Diğer taraftan ise, bu ikilem sorununu yaşamayan binlerce Karamanlı için ortada aslında bir sorun yoktur.

Çünkü onlar sadece din açısından farklılık gösterdiği Müslüman Türkler ile aynı soydan gelmektedir. Yukarıda da açıklanmaya çalışılan bu tarihî gerçeği bilen Karamanlılar bilindiği gibi Papa Eftim önderliğinde tüm Milli Mücadele boyunca Ankara hükümetinin yanında yer alarak ve her fırsatta Türklüklerini tüm dünyaya haykırarak Anadolu'nun işgaline karşı mücadele etmişlerdir. Ancak sonuç onlar açısından büyük bir olumsuzlukla noktalanmıştır.

Hakimiyeti altında yaşadıkları Osmanlı idaresi altında dini esas alan Millet sistemi dahilinde Ortodoks milletine dahil edilmelerinin yarattığı ortamı Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen ve yine dinin esas alındığı bir mübadele süreci izlemiştir. Bu süreçte İstanbul hariç olmak üzere Anadolu'da yaşayan tüm Ortodoks Hıristiyanların Yunanistan'a gönderilmeleri kararı alınmıştır. Ancak bu karardan Türk Ortodoks Patrikhanesi patriği Papa Eftim ve ailesi muaf tutulmuştur. Bu noktada Karamanlı Ortodoks Türklerin Yunanistan'a gönderilmeleri ile Türkiye ve Yunanistan açısından o günlerde homojen bir nüfusa sahip olma düşüncesinden hareketle, ki bu homojenlik de maalesef din bazında olmuştur, iki ülke arasındaki sorunlar belirli bir oranda çözüme kavuşmuş olabilir. Ancak, bu süreç sonunda en az Müslüman Türkler kadar mücadele eden Karamanlıların Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmaları onlar açısından ciddi bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Diğer taraftan, Türkiye'yi terk etmeyen Papa Eftim açısından mücadele sona ermemiştir¹³. Çünkü her ne kadar patrikhane cemaatini kaybettiyse de, bu defa az sayıdaki aile mensuplarıyla Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine karşı Türk Ortodoks kimliğiyle ayakta durmak için mücadele etmiş ve bunda da tüm olumsuzluklara rağmen büyük bir başarı elde ederek kendinden sonra da Türk Ortodoks Patrikhanesinin varlığını devam ettirmesi için uygun ortamı hazırlamıştır.

¹³ Türk Ortodoks Patrikhanesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bakınız. (Şahin 1996); (Çetin 2004); (Cihangir 1996); (Ergene 1951); (Ercan 1967); (Ekincikli, 1998); (Anzerlioğlu 2003); (Özkan 2003).

KAYNAKLAR**Kitap ve Makaleler**

AMANTOS, K. (1933): “ Tourcopoloi”, Ellinika, v.40.

ANHEGGER, Robert (1979-1980): “Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-Türkischen Literatur”, Anatolica, no.VII.

ANZERLİOĞLU, Yonca (1999): ‘İç Asya’da Nasturilik’, KÖK Araştırmalar, 1/1, Bahar.

ANZERLİOĞLU, Yonca (2003): Karamanlî Ortodoks Türkler, Ankara.

AGUSTİNOS, Gerasimos (1997): Küçük Asya Rumları, Ankara.

BALTA, Evangelia (1990): “Anadolulu Türkofon Hıristiyan Ortodoksların “Ulusal Bilinçlerini” Araştırmaya Yarayan Kaynak Olarak Karamanlî Kitapların Ön Sözleri”, Tarih ve Toplum, 13/74, Şubat.

BARKAN, Ömer Lütfi (Ekim 1955-Temmuz 1956): “Türk Yapı Malzemesi İçin Kaynaklar”, İktisat Fakültesi Mecmuası, c.17.

BELDİCEANU, İrene (1997): “Bitinya’da Gayri Müslim Nüfus (14. yüzyılın ikinci yarısı- 15. yüzyılın ilk yarısı), Osmanlı Beyliği, der. Elizabeth Zachariadou, İstanbul.

BENLİSOY, Foti ve Stefo BENLİSOY (2000): “ Nevşehir Mektepleri”, Tarih ve Toplum, Şubat.

BRAND, Charles M. (1989): “The Turkish Element in Byzantium, eleventh-twelfth centuries”, Dumbarton Oaks Papers, vol. 43.

CİHANGİR, Erol (1996): Papa Eftim’in Muhtıraları ve Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul

ÇETİN, Ensar (2004):Toplum Bütünleşmemizde Bağımsız Türk Ortodoks Patrikhanesi, İstanbul.

DAWKİNS, R.M. (1916): Modern Greek in Asia Minor, Cambridge.

DERNSCHWAM, Hans (1992): İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü, çev. Prof. Dr. Yaşar Ören, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.

EKİNCİKLİ, Mustafa (1998): Türk Ortodoksları, Ankara.

ERCAN, Yavuz (1967): “Fener ve Türk Ortodoks Patrikhanesi,” DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, sa.XIII-IX, Ankara.

ERGENE, Teoman (1951): İstiklal Harbinde Türk Ortodoksları, İstanbul,;

- ERTÜRK, Mustafa (1994): Kayseri'nin 13 nolu Şer'iyeye Sicili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Kayseri, Erciyes Üniversitesi, Tarih bölümü.
- KIRPIK, Güray (1997): Kayseri, Niğde ve Aksaray Livalarında Hıristiyan Türkler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, G.Ü. Eğitim Fakültesi.
- KİTROMİLİDES, Paschalidis M. ve Alexis Aleksandris (t.y.): "Ethnic Survival, Nationalism and Forced Migration, The Historical Demography of the Greek Community of Asia Minor at the close of the Ottoman Era", Deltio, c.4.
- KURAT, Akdes Nimet (1972): IV-XVIII.yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri, TTK, Ankara.
- KURT, Yılmaz (1993): " Sivas Sancağı Kişi Adları", OTAM; sa.4.
- MORAVSCİK, Gyula (1958): Byzantino Turcica, II, Sprachste der Türkvölker in den Byzantine Quellen, Leiden.
- MURALT, Edouard de (t.y.): Essai de Chronographie Byzantine pour Servir à l'examen des annales du Byzantine Empire et particulièrement des Chronographes Slavons 395 á 1057, Petersburg, c.1,2.
- ONGAN, Halit (1958): Ankara'nın I Numaralı Şer'iyeye Sicili, TTK, Ankara,
- ÖZKAN, Salih (2003): Kayseri'de Türk Ortodoks Kilise Kongresinin Toplanması ve Anadolu'da Ortodoksluk Sadası Gazetesi, Kayseri.
- ÖNEN, Ragıp (1959): "Bor Halil Nuri Bey Kütüphanesindeki Mahkeme-i Şer'iyeye Sicilleri ve bunlarda Görülen Türkçe Kişi ve Köy İsimleri", Türk Etnoğrafya Dergisi, Ankara.
- PROKOPIOS (1990): Bizans'ın Gizli Tarihi, İstanbul.
- RASONYÍ, Lazlo (1982): Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- SAVVİDES, Alexis (1993): "Late Byzantine and Western Historiographers on Turkish Mercenaries in Greek and Latin Armies: Turcopolos/Tourkopouloi", in Making of Byzantine History, studies dedicated to Donald M. Nicol, ed. Roderick Beaton and Charlotte Rouche, Variorum.
- ŞAHİN, Süleyman (1996): Fener Patrikhanesi ve Türkiye, İstanbul.
- ŞAKİROĞLU, Mahmut (1974): "S. Salaville ve Dallegio, Karamanlıdık, Bibliographie Analitique D'ouvrages en Langue Turque Impremes en Caracteres Grecs, III, 1866-1900", Belleten, c.XXXVIII, sa. 149-152, Ankara.
- "TOURCOPOLOİ" (1933): Megali Ellniki Egkylopedia, c.23,

TURGAL, Hasan Fehmi (t.y.): “Anadolu’da Gregoryen ve Ortodoks Türkler”, Ülkü, c.4, sa.2.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1982): Osmanlı Tarihi, I, Ankara.

VRONIS, Speros (1971): The Decline of the Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from 11th through the 15th centuries, Los Angeles.

WITTEK, Paul (t.y.): “Yazıcıoğlu Ali on the Christian Turks of the Dobrudja”, Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London, vol. 14, part: 3, s.666.

Mülakatlar

Ekim 2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko köy sakinleriyle yapılan mülakatlar.

OİKONOMİDOU, Chrisula ile 28.9.2000 tarihinde Selanik’te yapılan mülakat.

EVYENİDOU, Ekaterini ile 4.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

SÜTOĞLU, Maria ile 2.10.2000 tarihinde Karditsa-Kapadokiko’da yapılan mülakat.

PAPADOPOULOS, Mihail ile 6.10.2000 tarihinde Agios Konstantinos köyünde yapılan mülakat.

PAPADOPOULOS, Serafim ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

ÇİÇEKOĞLU, Sultan ile 6.10.2000 tarihinde Farsala-Zoodohos Pigi köyünde yapılan mülakat.

EVYENİDOU, Suzanna ile 5.10.2000 tarihinde Larissa şehrinde yapılan mülakat.

ALİ BABA SULTAN GELE ULAŞA

Bindim eşk atına çok beller aştım
Ali Baba Sultan gele ulaş
Geldim Divriğine deryaya düştüm
Ali Baba Sultan gele ulaş

Heze'ye vardım Heze alaca
Üst tarafında Divriğin nice
Adamlu belleri yüceden yüce
Ali Baba Sultan gele ulaş

Eski Heze, Yeni Heze bir oldu
Çok muhabbet ettik hepsi sır oldu
İkrarında kalan yekte nur oldu
Ali Baba Sultan gele ulaş

Üç gece mihman oldum Yuharioba'ya
Allah emeğimizi verme hebiye
Bir evsan eyledim Mehmet Baba'ya
Ali Baba Sultan gele ulaş

Çıktım Asarcuk'a döl yanı hisar
Mümün kullarına eyle bir nazar
Gerçek ere verme intizar
Ali Baba Sultan gele ulaş

Ökürü'ye vardım ganalga verdim
Dokuzlara çıktım murada erdim
Hubuyar Dedeme yüzümü sürdüm
Ali Baba Sultan gele ulaş

Tomara, Gök köy, Çat, Mineyil Sazak
Sakalları uzun bıyığı kazak
Ehlibeyt yoluna dururlar uzak
Ali Baba Sultan gele ulaş

DEMANİ'nin bin derdini bir eden
Hacar'ı at edip binip yürüten
Mümin isen biat olmaz geriden
Ali Baba Sultan gele ulaş
Demani Dede (1843-1919)

HACI BEKTAŞ-I VELLÎ